

Melchior Jakubowski

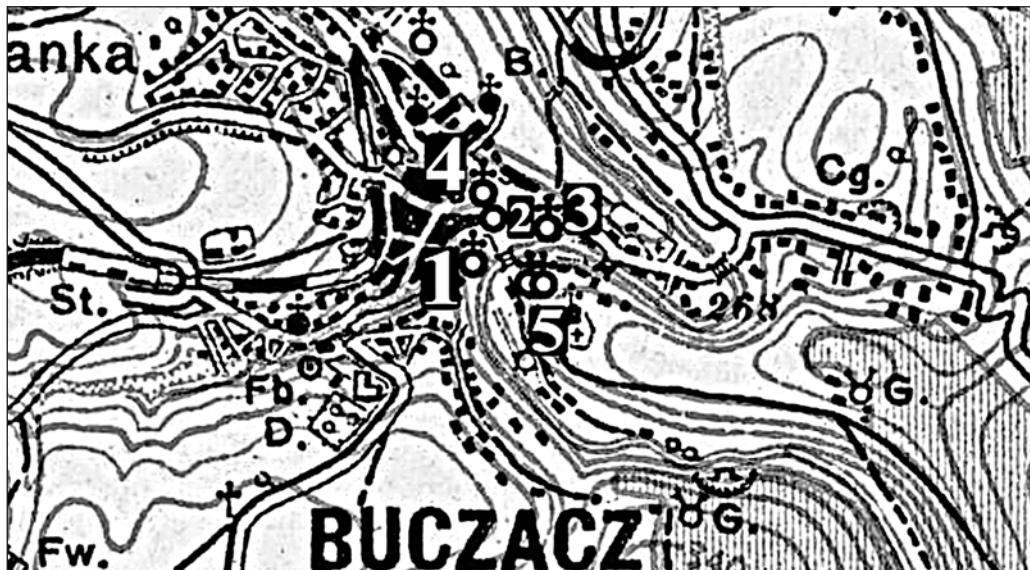
Buczacz

Miasta wielu religii.

Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej,
pod redakcją Melchiora Jakubowskiego, Maksymiliana Sasa
i Filipa Walczyny, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2016, s. 36-40.

Buczacz

Centrum miasta znajduje się w dolinie Strypy, na jej prawym (zachodnim) brzegu. Na wzniesieniu bezpośrednio ponad centrum wznoszą się ruiny zamku. Zabudowa wspina się także na zbocza przyległych wzgórz, w tym góry Fedor, położonej na drugim brzegu rzeki (ryc. IV).

Mapa 5. Buczacz na mapie WIG z oznaczeniem obiektów sakralnych: 1. kościół parafialny; 2. synagoga; 3. cerkiew pw. Opieki NMP; 4. cerkiew pw. św. Mikołaja; 5. klasztor Bazylianów

Historia Buczacza sięga XIV w. i wiąże się przede wszystkim z dwoma rodami: Buczackich, a następnie (od początku XVII w.) Potockich¹. Szczególny okres stanowiły czasy Mikołaja Bazylego Potockiego (ok. 1706–1782), słynnego wówczas zawiadacza i okrutnika, ale także hojnego mecenasa kościołów i cerkwi². Uczynił on z miasta jeden z najświetniejszych ośrodków artystycznych Rzeczypospolitej, przez wiele lat zatrudniając największych twórców tzw. lwowskiego rokoka – Bernarda Meretyna i Johanna Georga Pinsla. Charakterystycznym świadectwem rodowej dumy Potockiego jest to, że na kościele rzymskokatolickim i na cerkwi Bazylianów również dziś zamiast krzyży znajdują się przedstawienia podobnego w kształcie herbu Potockich – Pilawa.

W późniejszym okresie Buczacz dzielił losy całego regionu, wchodząc kolejno w skład Galicji, II Rzeczypospolitej, Związku Radzieckiego i niepodległej Ukrainy. Podobnie jak w przeszłości, również dziś Buczacz jest miastem średniej wielkości i stosunkowo ważnym ośrodkiem regionalnym. Co istotne, w dużym stopniu zachowały się historyczny układ urbanistyczny i zabytkowa zabudowa.

Około 1785 r. mieszkało w Buczaczu 4359 osób, w tym 1831 unitów (42%), 1430 żydów (32,8%) i 1098 łacinników (25,2%)³. Na 8967 mieszkańców w 1880 r. przypa-

¹ O historii miasta zob. S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, Lwów 1882; G. Rąkowski, *Podole*, Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej, 2, Pruszków 2006, s. 260–263.

² Z. Zielińska, *Potocki Mikołaj Bazyli*, PSB, 28, Wrocław 1984, s. 113–115.

³ Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII w.*, 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemyśl–Rzeszów 2005, s. 29.

dało 6077 żydów (67,8%), 1816 rzymskich katolików (20,3%) i 1066 grekokatolików (11,9%)⁴. Z kolei w 1914 r. wśród 13 000 mieszkańców było 7500 Żydów (57,7%), 3500 Polaków (26,9%) i 2000 Rusinów (15,4%)⁵. W świetle spisu powszechnego z 1921 r. Buczacz zamieszkiwało znacznie mniej osób niż przed wojną – 7517, w tym 3858 żydów (51,3%), 2133 rzymskich katolików (28,4%), 1520 grekokatolików (20,2%) i 6 przedstawiciele innych wyznań⁶.

Najbardziej okazałą świątynią Buczacza jest rzymskokatolicki kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP. Znajduje się on u stóp wzgórza zamkowego, na zachód od

Il. 8. Buczacz.
Rzymskokatolicki
kościół parafialny
pw. Wniebowzięcia NMP

rynku, z którym łączy go krótka uliczka. Pierwszy kościół parafialny istniał już przed 1379 r., kiedy to wystawiono akt ponownej fundacji⁷. W drugiej połowie XVI w. kościół przejściowo należał do kalwinistów⁸. Obecna świątynia, fundacji Mikołaja Bazylego Potockiego, pochodzi z lat 1761–1763⁹. W latach 1945–1991 kościół był zamknięty, później natomiast wrócił do swych pierwotnych funkcji i doczekał się konserwacji¹⁰.

Na wschód od rynku, w samym sercu miasta, znajdowała się główna synagoga Buczacza – okazała murowana budowla, której powstanie również wiązano ze wsparciem

⁴ B. Rozwadowski, *Buczacz*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1, Warszawa 1880, s. 434.

⁵ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*, Lwów 1919, s. 141.

⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, 15: *Województwo tarnopolskie*, Warszawa 1923, s. 6.

⁷ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 87.

⁸ Tamże, s. 5–6.

⁹ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 92–97; J.K. Ostrowski, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Buczaczu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, 1: *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, 1, Kraków 1993, s. 15–28.

¹⁰ G. Rąkowski, *Podole*, s. 265–266.

Mikołaja Bazylego Potockiego¹¹. Do budowli tej prowadziło kilka wejść: główne od zachodu po szerokich schodach, drugie wąską uliczką od rynku i ul. Kolejowej¹² (od południa), trzecie od ul. Podhajeckiej (od wschodu)¹³. W mieście funkcjonowało również kilka domów modlitwy różnych żydowskich wspólnot. Przed I wojną światową miało ich być 12¹⁴. Większość z nich znajdowała się przy głównej ul. Kolejowej¹⁵. Jedyna ocalała budowla tego typu, przerobiona na budynek mieszkalny, znajduje się tuż obok cerkwi pw. św. Mikołaja. W 1699 r. wzmiankowana jest synagoga nad Strypą, blisko kościoła, o której brak jednak innych informacji¹⁶.

Na wschodnim krańcu centrum, przy głównej ulicy stoi greckokatolicka cerkiew pw. Opieki Matki Bożej. Pierwsza świątynia miała tu powstać na początku XVIII w., a obecną ufundował ok. 1764 r. Mikołaj Bazyli Potocki¹⁷. Pomimo zamknięcia w latach 1956–1990¹⁸ w cerkwi zachowało się cenne rokokowe wyposażenie.

Il. 9. Buczacz. Cerkiew pw. Opieki Matki Bożej

¹¹ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 38. O historii Żydów w Buczacz do 1772 r. zob. <http://www.jewishgen.org/yizkor/buchach/buc044.html#bk5> (dostęp: 5 XII 2013).

¹² Nazwa z okresu międzywojennego. Dziś to ul. Halicka.

¹³ S.J. Kowalski, *Powiat buczacki i jego zabytki*, Biblioteka „Wołania z Wołynia”, 39, Biały Dunajec–Ostróg 2005, s. 60–61.

¹⁴ *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust*, 1, red. S. Spector, G. Wigoder, Jerusalem 2001, s. 212.

¹⁵ S.J. Kowalski, *Powiat buczacki*, s. 65–66.

¹⁶ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 14.

¹⁷ Tamże, s. 141.

¹⁸ <http://uk.wikipedia.org/wiki/Бучач> (dostęp: 2 XI 2013).

Nad potokiem, na wzniesieniu na północ od rynku stoi cerkiew pw. św. Mikołaja, ufundowana przez Marię Mohylanę Potocką ok. 1610 r. Prowadził do niej niegdyś murowany most z ulicy po drugiej stronie potoku¹⁹. Była to pierwotnie świątynia prawosławna, następnie unicka, a od czasów sowieckich ponownie prawosławna²⁰.

Il. 10. Buczacz. Klasztor Bazyliańców widziany z rejonu cerkwi pw. św. Mikołaja

Od XV w. w Buczaczu istniał także rzymskokatolicki kościół filialny pw. św. Krzyża, który wznosił się na zboczu góry Fedor. W 1714 r. w bezkonfliktowy sposób przekazano go konwentowi unickich bazylianów, ufundowanemu w 1712 r. przez Stefana Potockiego. W latach 1751–1771 dzięki hojnemu wsparciu Mikołaja Bazylego Potockiego bazylianie wzniesli na jego miejscu nowe budynki²¹. Powstało okazałe założenie, z długą, rozciągniętą elewacją, pośrodku którego stała klasztorna cerkiew o dwóch smukłych wieżach, stających się charakterystycznym elementem panoramy miasta. Słuszne zapewne jest przypuszczenie, że Potockiemu zależało, by jego fundacja znajdowała się w najbardziej eksponowanym punkcie miasta²². Bazylianie przybyli do Buczacza z prowincji litewskiej²³, co stanowi wy tłumaczenie oryginalnej w tych stronach formy kościoła, utrzymanej w stylistyce tzw. baroku wileńskiego²⁴. Klasztor był zamknięty w latach 1946–1990. Dziś znów należy do bazylianów²⁵.

¹⁹ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 132, 140.

²⁰ <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бучач> (dostęp: 2 XI 2013).

²¹ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 88, 111–122.

²² P. Krasny, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*, Kraków 2003, s. 117.

²³ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 115.

²⁴ J. Kowalczyk, *Latynizacja i okcydentalizacja architektury greckokatolickiej w XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 42 (1980), 3–4, s. 359.

²⁵ G. Rąkowski, *Podole*, s. 269.

Na wzniesieniu obok zamku znajdował się niegdyś jeszcze inny klasztor. Ufundowała go Maria Mohylanka Potocka w 1612 r. dla prawosławnych bazylianów, jednak już w 1652 r., w nieznanych bliżej okolicznościach, przejęli go dominikanie. Dominikański klasztor skasowano w 1789 r., a w 1808 r. rozebrano zakonny kościół pw. Przemienienia Pańskiego²⁶.

Z 1672 r. pochodzi wzmianka o kościele ormiańskim²⁷, o którym brak jednak innych informacji.

Poniższa tabela ukazuje chronologicznie zmiany przynależności wyznaniowej poszczególnych miejsc kultu, jakie funkcjonowały w Buczaczu. Uwzględnia ona te obiekty, których istnienie i lokalizacja nie budzą wątpliwości. Wiersze tabeli odpowiadają kolejnym ćwierćwieczom (oznaczonym rozpoczynającą je datą), kolumny reprezentują zaś poszczególne miejsca w mieście.

1350						
1375	1					
1400						
1425						
1450				6		
1475						
1500						
1525						
1550	2					
1575						
1600	1		4		8	
1625						
1650					9	
1675						
1700		3		7		
1725						10
1750						
1775			5			
1800						
1825						
1850						
1875						
1900						
1925						
1950			4			
1975						
2000	1	3		7		

Wyk. 2. Zmiany przynależności wyznaniowej budowli sakralnych w Buczaczu

1. Rzymskokatolicki kościół parafialny	6. Rzymskokatolicki kościół filialny pw. św. Krzyża
2. Kościół kalwiński	7. Greckokatolicki klasztor Bazylianów
3. Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Matki Bożej	8. Prawosławny klasztor Bazylianów
4. Cerkiew prawosławna pw. św. Mikołaja	9. Klasztor Dominikanów
5. Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja	10. Synagoga

²⁶ S. Barącz, *Pamiętki buczackie*, s. 108–111.

²⁷ W relacji Ulryka Werduma, zamieszczonej w: X. Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*, Lwów 1876, s. 182.